

Słowo wstępne

Antologia *Wspólnota pytań* jest efektem projektu „Problemy literatury i kultury w Europie Środkowo-Wschodniej (1867–1918)”, realizowanego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki przez badaczy skupionych wokół Pracowni Modernizmu Europy Środkowej i Wschodniej na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, a także współpracowników – polonistów, slawistów, komparatystów i tłumaczy – między innymi z Polski, Węgier oraz Francji. Teksty zamieszczone w antologii stanowią dopełnienie refleksji badawczych na temat problemów modernizmu Europy Środkowej i Wschodniej, które znalazły się w dwóch tomach studiów: *Teksty doświadczenia* i *Doświadczenia tekstu*. Materiały zostały dobrane tak, by pokazać różne wymiary kształtowania się nowoczesności w tym szczególnym regionie, a także zwrócić uwagę na rozmaite aspekty formowania się tożsamości bohatera środkowoeuropejskiego zarówno w jego wariancie indywidualnym, jak i zbiorowym – podmiotu uwikłanego nie tylko w dylematy osobowościowe, lecz także pochłoniętego przez napięcia polityczne czy historyczne. Zbiór tworzy spójną całość.

Tom ma stanowić odpowiedź na dotkliwą lukę badawczą, związaną z brakiem publikacji na temat środkowo- i wschodnioeuropejskiej odmian modernizmu, w których główną rolę odgrywałyby teksty źródłowe, powstałe w drugiej połowie XIX w. i na przełomie stuleci. Nasze badania wpisują się w obszar *topographical turn*: przesunięcie zainteresowania humanistyki z centrum na peryferie umożliwiła poszerzenie kręgu badań nad modernizmem. Pozwala też zobaczyć napięcia między tradycyjnie

pojmowanym centrum kulturowym, utożsamianym z wielkomijskim doświadczeniem Europy Zachodniej, a prowincją coraz bardziej wówczas otwartą na to, co niosła ze sobą lokalność oraz zróżnicowanie narodowościowe i językowe.

W antologii znalazły się teksty poświęcone diagnozowaniu doświadczenia nowoczesności w drugiej połowie XIX w. w Europie Środkowo-Wschodniej. W tomie umieszczono przekłady z języków: węgierskiego, czeskiego, chorwackiego, litewskiego, hebrajskiego, jidysz, ukraińskiego, niemieckiego, a także mało znane lub zapoznane teksty autorów polskich. Na pierwszy rzut oka tak duża różnorodność może sprawiać wrażenie nieuporządkowania; jednak zamysłem redaktorów antologii było oddanie, także za pomocą struktury tomu, wielotorowości doświadczenia Europy Środkowej i Wschodniej. Wybrane do antologii teksty stanowią zbiór wyjątkowy. Z kilku powodów. Przede wszystkim, zostaną zaprezentowane polskiemu czytelnikowi po raz pierwszy. Nie tłumaczono dotychczas na język polski prozy Gyuli Krúdyego czy Janka Policia Kamova. Przekłady twórczości autorów dwujęzycznych, jak Eleonora Kalkowska, przypominają, że posiadanie „daru języków” to jeden z wyróżników warsztatu artysty środkowoeuropejskiego. Warto zwrócić uwagę na teksty w języku jidysz: należy czytać je w kontekście wzrastającego zainteresowania tematyką żydowską w Europie Środkowo-Wschodniej, oraz przekłady z języka chorwackiego, tak liczne w stosunku do objętości całego tomu: ich obecność tłumaczyć należy wciąż zbyt małym, lecz w drugiej połowie XIX w. niezwykle żywym zainteresowaniem twórców polskich tamtejszą kulturą. W tomie *Wspólnota pytań* znalazły się także fragmenty utworów napisanych w języku polskim znanych jedynie w epoce, w której powstały, a warte są przywołania, należą do nich na przykład teksty ukazujące przemiany świadomości kobiecej, reprezentowane między innymi przez dzieła Marii Krzymuskiej-Iwanowskiej czy Konstancji Morawskiej. Po trzecie wreszcie i najważniejsze: antologia udowadnia, że modernizm w Europie Środkowo-Wschodniej nie jest jedynie teoretycznym konstruktem stworzonym na potrzeby współczesnej historii literatury oraz kultury, lecz rzeczywiście istniejącą formacją,

która nadała kształt dzisiejszemu pejzażowi kulturalnemu tej części kontynentu. Widać to zwłaszcza w możliwościach, jakie stwarza komparatystyczna lektura zamieszczonych w tomie propozycji: *Wolną* Olgi Kobyłańskiej można czytać równolegle z dziełami Gabrieli Zapolskiej (np. *Małazką*), opowiadanie Margit Kaffki łączy się z rosnącym zainteresowaniem rolą kobiety w społeczeństwie, także w wymiarze sensualnym, tak silnie obecnym chociażby we wczesnej twórczości Zofii Nałkowskiej, Krúdy to dobry kontekst interpretacyjny dla Leśmianowskich *Przygód Sindbada Żeglارza*, teksty Zagorki oraz Belmonta wiążą ze sobą zainteresowanie odbiorcy masowego skomplikowaną tematyką winy oraz kary, opowiadanie Ladislava Klímy przywodzi zaś na myśl pisarstwo Stefana Grabińskiego.

Antologia podzielona została na cztery części. W części pierwszej zatytułowanej *Diagnozy nowoczesności* znalazły się głównie teksty o charakterze teoretycznym oraz publicystycznym, mające nakreślić specyfikę przemian historycznych i społecznych w Europie Środkowo-Wschodniej drugiej połowy XIX w. oraz pierwszych dekad XX w., a także dwa teksty literackie poruszające tę samą problematykę. Wszystkie zamieszczone propozycje w trafny sposób opisują zagadnienia związane ze środkowo-europejską nowoczesnością. Sprzyja temu optyka „patrzenia ze środka” – wszystkie teksty zostały napisane przez ludzi żyjących w tej części kontynentu. Nowoczesne doświadczenie miasta jest związane nie tylko z przestrzenią, ale także z czasem, co pokazują zamieszczone w antologii fragmenty książki Marii Iwanowskiej *U źródła* dotyczące udziału głównej bohaterki w warszawskim epizodzie rewolucji 1905 r. czy też fragment powieści Berthy von Suttner *Precz z orężem*.

Kolejna część antologii poświęcona została redefinicjom świadomości europejskiej. Druga połowa XIX w. to czas politycznych wstrząsów, rodzenia się kultury masowej zarówno w jej wymiarze lokalnym, jak i globalnym, rozwoju techniki. Warto przyjrzeć się bliżej esejowi Antuna Gustava Matoša, który doskonale ilustruje, na przykładzie Zagrzebia, specyfikę doświadczenia miejskości w Europie Środkowej, gdzie lokalność miesza się z globalnością, przekonanie o konieczności

bronienia wartości narodowych – z tęsknotą za wyrwaniem się z „małego” świata miasta jednocześnie nowoczesnego oraz zacofanego, poczucie bycia u siebie – z dojmującym uczuciem wyobcowania. Nowoczesność w wydaniu środkowoeuropejskim to, jak udowadnia Matoš, niedające się ze sobą pogodzić tęsknota za starym i pęd ku nowości. Podobnie środkowoeuropejską miejskość charakteryzuje Janko Polić Kamov, którego bohater, Bitanga, opowiada o doświadczeniach prowincjusza, uznawanego w Zagrzebiu za „oryginała” a nie „dziwadło”, za jakie był uważany na wsi. Problematyce chorwackiej, dotychczas słabo obecnej w polskiej refleksji nad modernizmem Europy Środkowo-Wschodniej, poświęcony jest także tekst *Trzy miesiące w Chorwacji. Wspomnienia z podróży po Austrii i Węgrzech*, którego autor, w rzeczywistości Francuz, patrzy na tę część kontynentu z perspektywy mieszkańca Zachodu. Z pozycji przybysza obserwuje Polskę i Rosję także Duńczyk, Georg Brandes.

Świadomość tekstu dotyczy z kolei przemian, jakie zachodzą w obrębie myślenia o literaturze w Europie Środkowo-Wschodniej w drugiej połowie XIX w. pod wpływem doświadczenia nowoczesności. Ważność kategorii osobistego doświadczenia, która, jak się wydaje, jest szczególnie istotna dla mówienia o środkowoeuropejskiej odmianie modernizmu, akcentuje, w odniesieniu do osoby krytyka sztuki, František Xaver Šalda w tekście *Krytyka jako patos i inspiracja*, zamieszczonym w trzeciej części antologii. Ważność krytyki w życiu narodu podkreśla Bal-Machszowes. Z kolei Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė podejmuje się krytycznego spojrzenia na ogół litewskiego życia kulturalnego.

Ostatnia, czwarta część antologii, *Rozpoznania literackie*, zawiera tłumaczenia tekstów, które dotychczas nie były znane polskiemu odbiorcy, oraz fragmenty prozy polskiej właściwie całkowicie zapomnianej. Wspólnym mianownikiem tych utworów niezależnie od ich wartości artystycznej jest próba odczytania doświadczenia indywidualnego bohatera w kontekście napięć, jakie wytwarzają się na linii jednostka–społeczeństwo (a właściwie: oczekiwania społeczne) oraz życie pojedynczego człowieka a przemiany polityczno-historyczne.

Tytuł *Wspólnota pytań* sugeruje, że zebrane w antologii teksty skupiają się raczej na formułowaniu problemów charakterystycznych dla kształtowania tożsamości środkowoeuropejskiej niż na dawaniu ryzykownych, bo łatwych do podważenia, odpowiedzi. I tak jest w istocie: „wielką” historię opowiada się w Europie Środkowo-Wschodniej z punktu widzenia bohatera żyjącego w tyglu kultur i języków, charakterystycznym dla tej części kontynentu i zarazem unikalnym w skali całej Europy.

Wszystkie wybrane do antologii teksty poddane zostały modernizacji zgodnie z dzisiejszymi zasadami pisowni oraz opatrzone biogramami autorów i notami, które mają ułatwić dostrzeżenie związku danego tekstu z wymową całości tomu.

Izabela Poniatowska